VALERIA GUŢU ROMALO

ARTICOLUL – DOUĂ SECOLE DE ISTORIE

0. General acceptat ca aparţinând organizării gramaticale a limbii române, domeniul asociat (generic) termenului *articol* a reprezentat în cercetarea lingvistică românească o preocupare mereu prezentă: observaţii faptice, consideraţii metodologice, dar şi schimbări profunde de perspectivă şi abordare teoretică modifică termenii discuţiei conducând la reevaluarea în detaliu şi în ansamblu a componentului lingvistic desemnat prin acest termen. Chiar sumară, o trecere în revistă a principalelor modalităţi de interpretare şi încadrare gramaticală a faptelor reprezentând domeniul *articolului românesc* pune în evidenţă dificultăţile specifice şi soluţiile problemei, dar şi direcţiile procesului de evoluţie a gramaticii (şi lingvisticii) româneşti.

1. Înregistrat chiar din primele descrieri ale gramaticii ca domeniu de sine stătător al structurii gramaticale a limbii române, *articolul* reprezintă una dintre problemele sensibile ale gramaticii limbii române: de două secole şi jumătate, din pricina particularităţilor incongruente ale componentelor, orice nouă prezentare/descriere/ sistematizare – manual şcolar sau tratat – se confruntă cu problema delimitării domeniului lingvistic/gramatical asociat cu acest termen.

Consideraţiile exprimate, argumentele invocate şi soluţiile propuse/acceptate în cercetările româneşti referitoare la poziţia *articolului* în limba română configurează un proces sinuos de elaborare a conceptului, proces în care interferează complicat extinderea/aprofundarea observaţiei intuitive a fenomenului şi meandrele evoluţiei gândirii ştiinţifice.

2. Includerea *articolului* în organizarea primelor gramatici româneşti dovedeşte acceptarea de către autori a realităţii lingvistice corespunzătoare conceptului reprezentat de termen.

Descrierea gramaticală datorată lui I. Heliade Rădulescu (1928/1980)[1], de pildă, îl înregistrează (alături de *Substantiv, Pronume, Adjectiv, Verb, Partiţipia* ...) între cele „zece feluri de ziceri care se zic p ă r ţ i a l e c u v â n t u l u i” (*ibidem*, p. 6)[2]. Definiţia propusă („Articolul este o mică zicere care se pune în urma sau înaintea Substantivelor şi Adjectivelor ca să le defineze.” – *ibidem*, p. 32)[3] situează articolul ca *zicere* („cuvânt”, „parte de vorbire”), unitate a limbii, diferenţiată, sumar şi intuitiv, prin poziţionarea faţă de „zicerea” *substantiv* şi prin invocarea rela-

[1] Menţionările următoare trimit la textul ediţiei din 1980; cu rare excepţii – în situaţii considerate semnificative pentru viziunea (gramaticală a) autorului citatele sunt adaptate ortografic normelor actuale.

[2] „Zicerile [...] sântu ca nişte icoane ale ideilor [...]. Zicerile, când dupe regulă se unescu una cu alta, facu C u v â n t u [...], atunci facu un cuvântu sau o p r o p o z i ţ i e” (*ibidem*, p. 2).

BDD-V452 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:11:54 UTC)

ţiei funcţionale dintre cele două „ziceri”; în virtutea celei de doua particularităţi, I. Heliade Rădulescu situează[3] articolele între celelalte ca „z i c e r i de d e f i n i ţ i e au de h o t ă r â r e” (*ibidem*, p. 4). Explicarea termenului *articol* („fiind că ele nici o dată nu pot sta singure, ci tot’d’auna trebue să fie puse sau lângă un substantiv sau lângă un alt adjectiv, a rămas obiceiul de a le numi A r t i c o l e, căci ca când s’ar încheia cu dânsele” (*ibidem*, p. 4) scoate în evidenţă caracterul dependent al „zicerii” *articol*.

Deşi definiţia include atât postpoziţia, cât şi antepoziţia, în cursul descrierii propuse de I. Heliade Rădulescu referirile la articol se fac aproape exclusiv în legătură cu articolul enclitic, clar diferenţiat în raport cu celelalte „ziceri” prin fuziunea lui cu „suportul” (substantiv): cele două componente nu pot fi disociate prin intercalarea altor „ziceri”. Antepunerea articolului este menţionată doar în treacăt:

> „Mai avem încă şi alte articole care se pun numai înaintea Adjectivelor şi sînt c e l u şi a l u, c e a şi a : cum o m u l u c e l u î n ţ e l e p t, f e m e e a c e a î n ţ e l e a p t ă, care sînt Adjective Demonstrative mai mult” (*ibidem*, p. 34).

3. Lucrarea lui I. Heliade Rădulescu încheie o primă etapă în istoria gramaticii româneşti, cea a „primelor încercări”, şi se constituie în punct de plecare pentru cercetările gramaticale următoare. Spre deosebire de alte lucrări ale epocii, cele mai multe menţionate în *Prefaţă* (Heliade Rădulescu 1980, p. XXX–XXXIII), gramatica lui Heliade, mulţi ani utilizată în şcoală (în primul rând de autor şi de elevii săi) ca principal temei al predării limbii române, a fost larg cunoscută „publicului şcolit” al secolului al XIX-lea, descrierea propusă constituindu-se în „model” şi „punct de plecare”: studiile, gramaticile deceniilor care urmează dezvoltă şi uneori modifică substanţial schema propusă în lucrarea din 1828. În acest proces, o dată importantă a reprezentat apariţia, în 1953, a „Gramaticii Academiei” (GLR 1953), sinteză a cunoştinţele acumulate în deceniile precedente, şi, în anul următor, a cursului profesorului Iorgu Iordan (1954), carte de căpătâi în formaţia unei întregi generaţii de dascăli şi cercetători lingvişti.

Stimulată de introducerea în universităţi a studiului limbii române contemporane, de acordarea unui loc privilegiat predării gramaticii în învăţământul preuniversitar, dar şi de perspectivele deschise cercetării limbii române prin înfiinţarea Institutului de Lingvistică al Academiei, studierea gramaticii s-a bucurat de un interes deosebit în cursul ultimelor decenii ale secolului trecut, cercetările oprindu-se cu predilecţie asupra aspectelor insuficient tratate sau nesatisfăcător rezolvate.

Între problemele litigioase, de o atenţie specială a avut parte articolul. Dezvoltările, ajustările, corecţiunile propuse de-a lungul anilor sunt, în primul rând, rezulta-

[3] Ca şi în cazul celorlalte, delimitările teoretice, definiţiile se întemeiază pe analiza unor exemple: „Când zic m a i c ă, arăt după cum ziserăm o fiinţă, dar nu hotărăsc care maică, când zic m a i c a înţeleg pe aceea care o ştim. Aşa dar vedem că alt’a este a zice m a i c ă şi alt’a, m a i c’a şi aici este pus ca să hotărască au să defineze” (*ibidem*, p. 3). (N.B. Autorul marchează prin apostrof limita dintre „articol” şi suportul său.)

BDD-V452 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:11:54 UTC)

tul unei mai cuprinzătoare şi mai sistematice observări a faptelor: configurarea zonei gramaticale a *articolului* se îmbogăţeşte, de pildă, prin recunoaşterea corelării funcţionale a grupului de unităţi postpuse din seria -(*u*)*l* etc. (de care se ocupase Heliade) cu unităţile proclitice din seria *un, o, ...*, corelare întârziată de omonimia acestora cu „realitatea" evidentă a numeralului *un, o*, dar şi de relativa lor independenţă: obligatoriu plasate în antepunere faţă de substantiv, acceptă separarea prin intercalarea unor adjective (*un blând copil*, de exemplu). Domeniul articolului se extinde treptat prin includerea – pe considerente şi cu argumente diverse – a numeroase unităţi lingvistice (de obicei cu distribuţie limitată): se vorbeşte nu numai de *articol hotărât enclitic* şi *articol nehotărât proclitic*, ci şi de *articol hotărât proclitic*, de *articol adjectival*, *articol demonstrativ*, *articol genitival*, *articol posesiv* etc. În multe cazuri, încadrarea în categoria articolului se întemeiază pe asemănări formale (*omul/dânsul*, *casa/alta* etc.), adeseori motivate etimologic[4].

Dezbaterea progresează în timp, concomitent cu progresul gândirii şi al ştiinţei: cercetarea se situează la alt nivel teoretic, se rafinează raportul dintre observaţie şi conceptualizare, se clarifică la un nivel superior de abstractizare distincţia dintre „obiect" (fenomen, cuvânt) şi „clasă de obiecte" (fenomene, cuvinte); se acordă mai multă atenţie terminologiei (cf., de pildă, discuţia *parte de cuvânt* sau *parte de vorbire* – generată de formularea *parte de cuvânt* utilizată de Heliade, în care *cuvânt = propoziţie*, vezi *supra*, nota 2); se reconsideră componenţa domeniului *articol* prin punerea în evidenţă a situaţiilor în care atribuirea apartenenţei la „partea de cuvânt/de vorbire *articol*" se sprijină pe identitatea formală a unor unităţi lingvistice sau pe considerente etimologice.

O direcţie diferită de tratare şi interpretare se conturează în cadrul teoretic al înţelegerii limbii ca *sistem*, concepţie larg acceptată (explicit sau implicit) şi în lingvistica românească a ultimelor decenii: argumentele invocate în dezbaterea problemei articolului românesc se organizează în perspectiva conceptelor şi a metodologiei (subiacente) de *opoziţie*, *substituţie* şi *distribuţie*, promovate de cercetarea structuralistă. Reluarea problemei articolului românesc în viziunea concepţiei structuraliste conduce la o reaşezare profundă a unităţilor atribuite tradiţional „părţii de vorbire" *articol.*

Examinarea în termenii metodologiei structuraliste a poziţiei în sistem a entităţilor atribuite de-a lungul timpului acestui domeniu al gramaticii româneşti scoate în evidenţă disparitatea lor. Particularităţi distribuţionale şi funcţionale situează o parte dintre unităţile considerate tradiţional (mai mult sau mai puţin consecvent) *articole* la nivelul unităţilor *morfematice.* Astfel, unităţile seriei enclitice -(*u*)*l* ... – care reprezintă nucleul „dur" al domeniului şi sunt general acceptate ca *articol* – nu satisfac condiţiile definitorii în identificarea unităţii lexicale *cuvânt*: sunt obligatoriu coocurente cu substantivul şi, plasate după substantiv, fuzionează cu finala acestuia; gruparea stabilă (indisociabilă) astfel alcătuită funcţionează, ca orice formă a flexiunii substantivului, ca expresie a sistemului de opoziţii semnificative propriu acestei părţi de vorbire: articolul enclitic, componentă minimală (ca şi celelalte

[4] Cele mai multe continuă demonstrativul latinesc.

BDD-V452 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:11:54 UTC)

unităţi constitutive ale formelor flexionare ale substantivului), se situează la nivelul unităţilor *morfematice*; *morfemul* articol se subordonează *categoriei determinării* exprimând una dintre valorile ei.

Neparticiparea la opoziţiile specifice ale determinării separă realizările articolului de secvenţe omofone ca cele din structura pronumelui (*dânsul, unul, altul*), al prepoziţiilor (*înaintea*) şi al numeralelor ordinale (*al treilea, a treia*).

Asocierea cu *articolul*, expresie a *categoriei gramaticale a determinării*, proprie zonei semantice a numelui, conferă statutul de substantiv o r i c ă r u i cuvânt (cf. *frumosul, eul, binele, mâinele, oful*) sau alt element al limbii (*dispariţia be*-ului/ lui *b intervocalic*, de exemplu).

Flagrant diferită de viziunea tradiţional încetăţenită a articolului „parte de vorbire", interpretarea sistemică drept „morfem" – prezentată cu jumătate secol în urmă în SMLR – este, în momentul actual, larg (deşi nu unanim) acceptată (Iordan–Robu 1978, Dimitriu 1979, Irimia 1997, GALR 2005, GBLR), adeseori însoţită de adaptări şi adaosuri sau rezerve personale. Acceptat ca reprezentând „morfemul de determinare", termenul *articol* continuă să fie utilizat – de regulă în asociere cu diverse determinări diferenţiatoare – pentru a denumi unităţi diverse (parţial omonime) ale limbii române (*articol genitival, articol posesiv, articol formativ, articol derivativ, articol minimal* etc.), cel de al doilea component al grupării având rolul de a situa funcţional entitatea lingvistică pe care o reprezintă. În condiţiile păstrării termenului *articol* în toate situaţiile[5], morfemul de determinare este diferenţiat terminologic ca *articol determinativ*.

Istoria articolului în perspectiva gramaticii limbii române evocă schematic procesul complicat al dezvoltării gândirii şi ştiinţei lingvistice. Într-o primă etapă, articolul, definit şi sumar descris în temeiul unei analize intuitiv-empirice, este reluat în termeni mai mult sau mai puţin diferiţi în cercetările ulterioare. Păstrând în linii mari acelaşi cadru, abordarea şi tratarea problemei ţine pasul, cu oarecare întârziere, cu evoluţia lingvisticii, cu progresele cercetării limbii: noi observaţii factuale, organizarea progresivă a cunoştinţelor în sensul evoluţiei gândirii ştiinţifice prin sporirea rigorii logice a tratării şi precizările terminologice explică varietatea soluţiilor şi diferenţele de descriere şi interpretare.

O modificare a datelor problemei determină abordarea în perspectivă structuralistă. Modul diferit de configurare a articolului în termenii viziunii structurale reactivează interesul cercetătorilor pentru problematica domeniului, totodată permiţând dezvoltări ulterioare: Perspectiva funcţională asupra limbii, corelarea *limbii* cu *co-*

[5] „Articolul *determinativ* (a) luat în sine: realizează categoria gramaticală a determinării la substantive sau cuvinte substantivate; (b) în opoziţie cu „formativ": nu intră ca element obligatoriu în alcătuirea (= formarea, constituirea) substantivului, din moment ce acesta poate apărea şi fără el" (Neamţu 2000, par. **5.1.**). Şi: „Articolul *formativ* (*constitutiv*) (a) luat în sine: intră, ca segment obligatoriu în alcătuirea (= formarea, constituirea) unor cuvinte din afara clasei substantivelor), fără el neexistând respectivele cuvinte, sau având alt rol morfologic; (b) în opoziţie cu „determinativ": nu realizează categoria determinării" (*ibidem*, par. **5.2.**).

BDD-V452 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:11:54 UTC)

municarea rafinează percepţia ştiinţifică a componentului articol prin situarea lui în categoria determinanţilor (Guţu Romano 2001, care scoate în evidenţă rolul de *integrator enunţiativ* al unităţilor articol.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

Dimitriu 1979 = C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Editura Junimea, Iaşi, 1979.
GALR 2005 = *Gramatica limbii române*, vol. I. *Cuvântul*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005.
GBLR, *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2010.
GLR 1953 = *Gramatica limbii române*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1953.
Guţu Romalo 2001 = V. Guţu Romalo, *Categoria determinanţilor*, în SCL, LII, 2001, nr. 1–2.
Heliade Rădulescu 1828/1980 = Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, Sibii, 1828; ediție și studiu de Valeria Guțu-Romalo, Editura Minerva, București, 1980.
Iordan 1954 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Ministerul Învăţământului Public, Bucureşti, 1954.
Iordan–Robu 1978 = Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană,* Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1978.
Irimia 1997 = D. Irimia, *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iaşi, 1997.
Neamţu 2000 = G. G. Neamţu, *Observaţii pe marginea conceptelor de „articol” şi „determinare”*, în StUBB, Philologia, XLV, 2000, fasc. 1, p. 19–31.
SCL = „Studii şi cercetări lingvistice”, Bucureşti, I, 1950 şi urm.
SMLR = I. Iordan, V. Guţu Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967.
StUBB = „Studia Universitatis «Babeş-Bolyai»”, Cluj, I, 1956 şi urm.

(Octombrie 2014)

THE ARTICLE – TWO CENTENARIES OF HISTORY
(*Abstract*)

Our study proposes a concise description of the history of the article in the grammars of Romanian. The evolution of the perspectives on this topic is a complicated one, in agreement with the development of thinking and of the language sciences. We reveal the different perspectives on the article, from the structural to the functional schools of thinking, which correlate language and communication, a fact which throws into prominence the role of clause integrators of the units generically known as „articles”.

Cuvinte cheie: *articol*, *gramatica limbii române*, *concept*, *definiţie*, *categoria determinării*, *structuralism*
Keywords: *article*, *Romanian language grammar*, *concept*, *definition*, *determination category*, *structuralism*

Universitatea din Bucureşti
Facultatea de Litere
Bucureşti, str. Edgar Quinet, 5–7
danromalo@yahoo.com

BDD-V452 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:11:54 UTC)